

Výskyt bahňáků v lokalitě Náměšťské rybníky

Bahňáci (*Charadrii*) tvoří druhově početný podřád řádu ptáků dlouhokřídlých, většinou velikosti vrabce až slepice, například kulík písečný dorůstá do délky těla až 18 cm, koliba velká až 60 cm. Vyskytují se ve všech světadílech (jeden druh, štitonos bílý, hnízdí na Antarktickém poloostrově). Jsou to ptáci s vysoce vyvinutou schopností letu – během přeletů mezi hnízdišti a zimovišti překonávají obrovské vzdálenosti. Jejich specifickým životním prostředím je litorál, jímž v ekologii označujeme mělčinu a nízkou pobřežní vegetaci podél stojatých či mírně tekoucích vod (oceánů, moří, řek, jezer či rybníků). Litorál bývá součástí mokřadu, přechodného prostředí mezi vodou a souší, které má obrovský význam pro zachování biodiverzity. Mokřad je také místem, kde bahňáci nalézají potravu (především měkkýše a korýše) a kde se i rozmnožují. V České republice bahňáky spatříme většinou jen v době jarního či podzimního tahu, pět druhů však u nás i hnízdí – například čejka chocholatá. Radikální úbytek bahňáků pozorujeme v Česku od padesátých let dvacátého století v důsledku stále intenzivnějšího využívání krajiny lidmi, provázeného přeměnou podmáčených luk na ornou půdu.

S kolegy z nevládní neziskové organizace Český svaz ochránců přírody (ČSOP), z jeho základní organizace v Náměšti nad Oslavou, jsme v roce 2014 zkoumali druhové a početní složení populace bahňáků v oblasti Náměšťských rybníků. Rovněž jsme si všimli zachovalosti biotopu. Bahňáci jsou totiž významnou bioindikací skupinou: jejich výskyt, hnízdní počty, reprodukční úspěšnost, stavy v průběhu migrace, délka jejich setrvání v místě migračního odpočinku apod. jsou s kvalitou jejich biotopů těsně spjaté.

Významný mokřad

Náměšťské rybníky se nacházejí v okolí Náměště nad Oslavou, v jihovýchodní části Českomoravské vrchoviny. Rybníční soustava, jejíž jádro vzniklo ve druhé polovině 14. století, se rozprostírá bezprostředně na západ od Náměště nad Oslavou, vymezena může být obcemi Okarec, Smrk, Pozďatín,

Rybník Rozběhlo byl v roce 2014 od jara do podzimu držen na nízkém stavu vody, což se ukázalo jako velmi prospěšné pro migrující druhy ptáků, stejně jako pro výskyt a hnízdění některých druhů bahňáků

Foto Vojtěch Mrlík

Pyšel, Zahrádka, Ocmanice a Náměšť nad Oslavou. Největším z několika desítek rybníků je Dubovec, zaujímající plochu 31,8 hektaru. Všechny rybníky slouží k intenzivnímu chovu ryb, především kapra obecného, a zejména proto se pobřežní porosty mokřadní vegetace a mělké pobřežní vody, tvořící přirozené prostředí bahňáků, uchovaly ve větším množství jen na několika málo rybnících. Celková plocha těchto významných mikrobiotopů není velká. Na Českomoravské vrchovině však mokřady představují mimořádně významný jev, a tak byly Náměšťské rybníky zařazeny mezi významné mokřadní ekosystémy celé České republiky (Chytil et al. 1999).

Půda v okolí jednotlivých rybníků neleží prakticky nikde ladem, neboť ji zemědělci využívají k intenzivnímu pěstování různých plodin, zejména kukuřice, pšenice a řepky. Zemědělsky nevyužívané plochy jsou v krajině řídké a roztroušené a zabírají jen nepatrnou rozlohu. Chráněna jsou pouze podmáčená luka v okolí rybníků Maršovec a Čepičky (první z nich má rozlohu 3,9 hektaru, druhý 2,7 hektaru). Oba

rybníky patří do soustavy Natura 2000 jako evropsky významná lokalita. Ostatní fragmenty podmáčených luk, z nichž některé můžeme považovat ještě v současné době za biologického hlediska za velmi hodnotné, žádný statut ochrany nepoživají.

Oblast Náměšťských rybníků spadá do kvadrátů 6762 a 6761 monitorovacího systému, který se v České republice používá pro mapování všech druhů organismů (kvadrát s rozměry 12×11,1 km má plochu 133,2 km²). Z náměšťské rybníční soustavy jsme si pro náš výzkum vybrali sedmnáct rybníků, například Nový u Studence (26,9 hektaru), Netušil (19,9 hektaru), Rathan (16,5 hektaru) či již zmíněné rybníky Dubovec, Maršovec a Čepička. Ornitologická data jsme sbírali při periodických pěších kontrolách vybraných biotopů. Používali jsme především metodou stacionárního pozorování, příležitostně jsme volili transektovou metodu zjišťování přítomnosti ptáků za chůze po předem zvolené trase. Ptáky jsme registrovali vizuálně nebo akusticky (podle

Čejka chocholátá

Foto Petr Šrámek

jejich charakteristických hlasů). Získané informace jsme zapisovali do terénních sešitů. Pokud to bylo možné, dokumentovali jsme výskyt ptáků fotograficky.

Druhov^á pestrost klesla o víc než polovinu

Na sedmnácti rybnících a jejich okolí jsme v roce 2014 zastihli třináct druhů bahňáků. Jelikož sledování ptáků na Náměštsku trvá téměř nepřetržitě již asi 130 let, víme, že toto číslo představuje přibližně 40 % z celkové druhové diverzity bahňáků zaznamenané v této rybniční soustavě v letech 1885 až 2014 (za tu dobu bylo na Náměštských rybnících pozorováno 32 druhů bahňáků). V následujícím přehledu jsou tučně vyznačeny druhy zjištěné v roce 2014:

Čejka chocholátá (*Vanellus vanellus*), kulík bledý (*Pluvialis squatarola*), **kulík zlatý** (*Pluvialis apricaria*), kulík písečný (*Charadrius hiaticula*), **kulík říční** (*Charadrius dubius*), jespák rezavý (*Calidris canutus*), **jespák malý** (*Calidris minuta*), jespák šedý (*Calidris temminckii*), jespák obecný (*Calidris alpina*), jespák křivozobý (*Calidris ferruginea*), jespáček ploskozobý (*Limicola falcinellus*), **jespák bojovný** (*Philomachus pugnax*), jespák písečný (*Calidris alba*), kameňáček pestrý (*Arenaria interpres*), **pisík obecný** (*Actitis hypoleucos*), **vodouš bahenní** (*Tringa glareola*), **vodouš kropenatý** (*Tringa ochropus*), **vodouš šedý** (*Tringa nebularia*), vodouš štihlý (*Tringa stagnatilis*), **vodouš rudonohý** (*Tringa totanus*), **vodouš tmavý** (*Tringa erythropus*), vodouš malý (*Xenus cinereus*), břehouš černoocasý (*Limosa limosa*), břehouš rudý (*Limosa lapponica*), koliha malá (*Numenius phaeopus*), koliha velká (*Numenius arquata*), **bekasina otavní** (*Gallinago gallinago*), bekasina větší (*Gallinago media*), **slučka malá** (*Lymnocyptes minimus*), tenkozobec opačný (*Recurvirostra avosetta*), lyskonoh ploskozobý (*Phalaropus fulicaria*) a lyskonoh úzkozobý (*Phalaropus lobatus*).

Dva z druhů zastížených v roce 2014 (čejka chocholátá a kulík říční) ve zkoumané oblasti pravidelně hnízdí, u třetího (vodouš rudonohý) je hnízdění jednoho páru pravděpodobné. Další deset zjištěných druhů patřilo mezi pravidelné či nepravidelné migranty, případně mezi vzácné a nepravidelné hnízdiče. Počty protahujících bahňáků odhadujeme následovně: čejka chocholátá – 300 ex., kulík zlatý – 100 ex., kulík říční – 30 až 50 ex., jespák malý – jednotlivci, jespák bojovný – 20 až 50 ex., pisík obecný – jednotlivci, vodouš bahenní – 50 až 100 ex., vodouš kropenatý – 10 až 15 ex., vodouš šedý – 20 až 30 ex., vodouš rudonohý – 5 ex., vodouš tmavý – jednotlivci, bekasina otavní – 20 až 40 ex., slučka malá – 5 ex.

Čejka chocholátá

je jediným druhem z řádu dlouhokřídlí (*Charadriiformes*), který se v oblasti Náměštských rybníků pravidelně vyskytuje a dosud v relativně větším počtu hnízdí. Tato čejka je v současnosti nejrozšířenějším bahňákem České republiky, běžným druhem se jevila již v počátcích ornitologických průzkumů Náměštských rybníků. V roce 1902 byla odhadnuta přibližná početnost na 45 párů, v roce 1919 na 59 párů (Čapek in Fiala 2008), v letech 1923

Vodouš rudonohý

Foto Jiří Vondráček

Hnízdo čejky chocholáté postavené na obdělávaném poli naznačuje jistou míru adaptace druhu k současným přírodním podmínkám

Foto Vojtěch Mrlík

až 1931 hnízdilo asi 30 párů jen kolem rybníků Nový u Častotic, Mišník a Nohavica (Mrázek in Fiala 2008). Ještě v roce 1959 hnízdilo na celé rybniční soustavě asi 150 párů a v letech 1960 až 1962 ještě 115 až 126 párů. Pak následoval pokles hnízdní populace (s výjimkou roku 1974, kdy zde hnízdilo asi 107 párů), který trvá až do dnešních dnů. V roce 2007 zde hnízdilo 30 párů, a to se již v tu dobu jevílo jako vysoké číslo. Tehdy čejky využily mimořádně suchého roku s velmi nízkým stavem vody na některých rybnících (podobně jako v roce 1974), kdy odhalená část dna přináší bahňákům zvýšenou potravní nabídku. Ale v dalších letech pokles hnízdní populace pokračoval a trvá zřejmě nadále. V roce 2008 hnízdilo jen 13 párů a v roce 2012, kdy byl pro čejku opět příznivý suchý rok s nedostatkem vody v rybnících, jsme hnízdní populaci odhadli na 22 až 29 párů, ovšem s tím, že na území srovnatelném s průzkumy předchozích badatelů hnízdilo pouhých 12 až 17 párů (Mrlík et Růžička 2012). V roce 2014 jsme zaznamenali data svědčící o pravidelném jarní i podzimní migraci a o pravidelném hnízdění, kdy jen na rybníku Donát hnízdily nejméně čtyři páry a na rybníku Rozběhlo asi pět až šest párů.

Vodouš rudonohý

se v minulosti bezesporu stal ikonou tohoto rybničnatého kraje. Například v letech 1963 až 1975 tu hnízdil pravidelně v počtu dvou až tří párů a v dobách ještě dřívějších

mu zřejmě Náměštské rybníky poskytovaly optimální prostředí, poněvadž v roce 1902 v oblasti hnízdilo 11 až 12 párů, v roce 1916 ornitologové zaznamenali 21 párů, 11 párů v roce 1920 (Čapek in Fiala 2008) a 20 až 25 párů v letech 1925 až 1928 (Mrázek in Fiala 2008, Fiala 1964). Pravidelné hnízdění vodoušů rudonohých na Náměštských rybnících skončilo roku 1976, kdy na rybníku Nový u Častotic zahnízdil jeden pár. Posléze ještě v roce 1993 u rybníka Bahno úspěšně hnízdil jeden osamocený pár (Fiala 2008). Od té doby pozorujeme vodouše rudonohé vzácně a nepravidelně, zejména na jarním tahu, kdy ojediněle mohou také tokat (okázalé svatební lety jsou doprovázeny hlasitým voláním obou partnerů). Na Náměštských rybnících stále patří vodouš rudonohý ke druhům s příležitostným výskytem během doby hnízdění i migrace, a zcela nepravidelně zde může i hnízdit. Záznamy o jeho pozorování existují například z 8. a 13. června 2007 (rybník Dubovec, Fiala in Kodet et Kunstmüller 2010). Podobně tomu bylo i v roce 2014, kdy některé z rybníků byly na nižší vodě a dlouhodobě tak poskytovaly všem bahňákům bohatý zdroj potravy, ale i úkryt k odpočinku a hnízdění. Ve zmíněném roce jsme vodouše rudonohé, až na jednu výjimku, zjistili jen na rybníku Rozběhlo. Několik exemplářů jsme zastihli během dubna, což jistě zahrnuje ještě dobu migrace, ale pozorování z konce dubna, začátku května a června mohou již svědčit o hnízdění. Bohužel, nebyly pozorovány žádné epigamní prvky chování. Ve všech případech se jednalo o ptáky, kteří lovili potravu na rybníčním dně v mělké vodě, případně o ptáky přeletující z jedné části rybníka na druhou, obvykle za doprovodu svých melodických hlasů.

Kulík říční

je na Náměštských rybnících znám od konce 19. století, 10. 5. 1895 nalezl Čapek obsazená hnízda na rybnících Rathan a Netušil, majících písčité břehy (Fiala 2008). Čapek zaznamenal na Náměštsku celkem 16 hnízd kulíků, hlavně na rybníku Rathan, méně na Netušilu. Taktéž Mrázek zjistil hnízdění kulíka v letech 1923 až 1931 na rybnících Rathan a Netušil, kde tehdy hnízdilo

V mělkém hnízdě kulíka říčního, postaveném na oblázkové pláži, snesená vejce dobře splývají s okolím
Foto Vojtěch Mrlík

Kulík říční

Foto Vojtěch Mrlík

po třech až čtyřech párech (Mrázek in Fiala 2008). Fiala, který zde působil v letech 1953 až 2008, uvádí, že pokud dochází ke změně početnosti hnízdících párů, a ty nebývají příliš zřetelné, tak je to pouze v souvislosti s výškou vody na jednotlivých rybnících (Fiala 2008). Počty hnízdících párů kulminovaly v letech 1971 až 1991, kdy zde ročně hnízdilo 7 až 12 párů. Později, během let 2000 až 2006, zjišťoval pravidelně nanejvýš dva páry, s výjimkou v roce 2002, kdy zde byly čtyři páry (Fiala 2008). Fiala zjistil hnízdění kulíků říčních na dvaceti rybnících (tedy na mnohem více než jeho předchůdci), nejvíce párů bylo na rybnících Netušil, Mysník, Dubovec, Donát, Ostrovec, Nový u Studence a Nový u Častotic.

Podobné jsou i naše zkušenosti z posledních let. Když byly rybníky na nízké vodě, vždy byly jejich břehy obsazeny kulíky říčními. Bylo tomu tak například v letech 2000 až 2005, kdy jen na březích polovypuštěného rybníka Dubovce hnízdilo nejméně pět párů (Mrlík et Mazánek, nepublikovaná pozorování). Stejně tomu bylo i v roce 2014, kdy ideální podmínky pro kulíky říční představovaly rybníky Rozběhlo a Donát. V jejich dosti širokém pobřežním pásu leželo odhalené písčito-bahnité dno, pak následovala zóna s mělkou vodou, zatímco hlubší voda se nacházela jen ve středu těchto rybníků. Na obou hnízdilo v roce 2014 nejméně pět párů.

Kulíka říčního můžeme na Náměštských rybnících ještě považovat za druh v současné době pravidelně migrující a pravidelně hnízdící. Velikost jeho místní hnízdící populace značně kolísá, zejména podle stavu vody na jednotlivých rybnících.

Bekasina otavní

patří nyní v České republice k silně ubývajícím druhům. Podle výsledků jednotného programu sčítání ptáků, organizovaného Českou společností ornitologickou (bližší viz www.jpsp.birds.cz), byl od roku 1982 zaznamenán pokles populace o více než 80%! Bekasina otavní se tak na území našeho státu zařadila v posledních 30 letech mezi nejvíce ubývající ptáčí druhy (Voříšek et al. 2009). Z výsledků mapování hnízdního rozšíření ptáků se jeví, že nejpočetnější populace bekasiny otavní se v současné době v České republice nachází na Českomoravské vrchovině (Šťastný et al. 2006), která se tak stala jedním z významných hnízdních center bekasiny a klíčovou oblastí pro jejich ochranu. Na Vysočině dosud existují podmáčené a rašelinné louky, tedy biotop vhodný pro hnízdění. Hnízdní výskyt byl v letech 1989 až 2006 zaznamenán na 123 lokalitách kraje Vysočina (Kodet 2009) a její početnost zde byla v letech 2001 až 2004 odhadnuta na 150 až 300 párů (Kunstmüller et Kodet 2005 in Šťastný et al. 2006). Avšak také na Vysočině je zaznamenáván pokles obsaze-

Bekasiny otavní při sběru potravy v pobřežní záplavové zóně rybníka Donátu

Foto Vojtěch Mrlík

ných lokalit. V posledních 20 letech v průměru o 0,71 % ročně (Kodet 2009). Červený seznam kraje Vysočina vede bekasinu otavní jako druh ohrožený (Kodet et Kunstmüller 2008a) a její hnízdiště jsou na Vysočině považována za místa zasluhující zvýšenou pozornost (Kodet et Kunstmüller 2008b).

V minulosti zaniklo v Česku mnoho lokalit vhodných k hnízdění bahňáků odvodňováním a rekultivací mokřadů (Hudec et Štastný 2005). V současnosti mizejí poslední zbytky mokřadů jejich degradací – zarůstáním (např. vysokými travinami, rákosím, dřevinami), zalesňováním nebo neuváženou výstavbou a rekultivací rybníků. Také na Vysočině patří mokré louky k nejohroženějším biotopům v krajině. Vzhledem k vážnému ohrožení bekasiny otavní v celém státě je již prostý a pravidelnější výskyt tohoto druhu v hnízdním období na vhodném místě dostatečným důvodem pro ochranu takových lokalit.

Z širšího okolí Třebíče, kromě rybníků u Ptáčova a Náměště nad Oslavou, nejsou o bekasině otavní k dispozici téměř žádné informace. V oblasti Náměštských rybníků

bekasiny dříve hnízdily zcela pravidelně, ročně v počtu jednoho až sedmi párů. Poslední známé hnízdění je z roku 1988 od rybníka Poulik, kde hnízdily čtyři páry v Okarecké bažině (Fiala 2008). V současné době se příležitostné hnízdění bekasiny otavní v oblasti Náměštských rybníků nedá vyloučit, dosud ji však můžeme pravidelně pozorovat v době migrace. Pozorování z roku 2014 dokumentují její přítomnost na jarním i podzimním tahu: na rybníku Donát jsme 21. dubna zastihli dva exempláře, na Maršovci 6. září odchytli jednoho juvenilního jedince a na rybníku Nový u Častotic 4. října pozorovali 11 až 12 exemplářů.

Otazníky kolem ochrany

Ochrana hnízdicích druhů bahňáků i většiny migrantů této ptačí skupiny by měla být zaměřena jednak na samotné rybníky, a to především na kvalitu zadržované vody, jednak na záchranu zbytků podmáčených luk. Tyto biotopy – stejně jako litorální pásma rybníků – poskytují bahňákům potravu a klid při migraci i hnízdění. Ochrana podmáčených, dostatečně velkých luk a pastvin v bezprostřední blízkosti

rybníků je dnes značně obtížná. Voda na březích rybníků původně plynule navazovala na nízkou pobřežní vegetaci, a ta pozvolna přecházela do luk s desítkami či stovkami druhů bylin. Dříve běžně květnaté louky jsou dnes už bohužel minulostí. Pokud v současnosti k rybníku přiléhají louky (a to je řídký jev), jsou pravidelně sečené a do přirozeně květnatých mají daleko. Mají také menší rozlohu. Pole často navazují přímo na břehy rybníků a redukuje přechodovou zónu mezi vodou a pobřežím. Navíc je v mnoha případech voda již několik centimetrů od břehu hluboká a nevytváří mělčiny. Tlak, který na rybníky vedou z jedné strany rybáři a z druhé zemědělci, je obrovský. Jedni musejí zvyšovat produkci ryb, druzí sklizeň plodin.

Chránit kvalitu stojatých vod a současně vytvořit biotop vhodný pro mnoho druhů organismů by podle našeho názoru mohl pás trvalého porostu kolem každého rybníka, široký například pět až deset metrů. Tak by vznikl nárazník schopný zmírnit negativní dopady zemědělství, jako je splach hnojiv a chemikálií.

MVDr. Vojtěch Mrlík, CSc.,
ZO ČSOP v Náměšti nad Oslavou

Literatura:

- BEJČEK, V., ŠTASTNÝ, K., et HUDEC, K., 1995: Atlas zimního rozšíření ptáků v České republice 1982–1985. Nakladatelství a vydavatelství H & H, Jinočany: 119–121 (270 pp). – CHYTL, J., HAKROVÁ, P., HUDEC, K., HUSÁK, Š., JANDOVÁ, J. et PELLANTOVÁ, J. (eds), 1999: Mokřady České republiky. Český ramsarský výbor, Mikulov: 1–327. – FIALA, V., 1966: Rozšíření vodního ptactva na Českomoravské vrchovině. Muzeum Vysočiny, Jihlava: 51 p. – FIALA, V., 2008: Náměštské rybníky a jejich ptactvo 1995–2008. Pobočka České společnosti ornitologické na Vysočině, Jihlava: 1–350. – FIALA, V., 1964: Vodouš rudonohý (*Tringa totanus*) mizí z Českomoravské vrchoviny. Živa 12 (50): 75–76. – FIALA, V., 2002: Čejka chocholátá (*Vanellus vanellus*) v oblasti Náměštských rybníků 1995–2000. Crex 18: 61–70. – HUDEC, K., et ŠTASTNÝ, K., 2005: Fauna ČR, Ptáci – Aves, Díl II/2 (2., přepracované a doplněné vydání). Academia, Praha: 903–910. – HUDEC, K., et ČERNÝ, W., 1977: Fauna ČSSR, Ptáci – Aves, Díl II. Academia, Praha: 893 p. – KODET, V., et KUNSTMÜLLER, I., 2008a: Červený seznam ptáků kraje Vysočina. Cinclus 19: 51–58. – KODET, V., et KUNSTMÜLLER, I., 2008b: Kategorizace významu hnízdišť ptáků na Českomoravské vrchovině z hlediska jejich ochrany. Cinclus 19: 59–63. – KODET, V., et KUNSTMÜLLER, I., 2008c: Ornitologická pozorování na Vysočině v letech 2005 a 2006. Cinclus 19, Pobočka České společnosti ornitologické na Vysočině, Jihlava: 113–144. – KODET, V., et KUNSTMÜLLER, I., 2010: Ornitologická pozorování na Vysočině v letech 2007 a 2008. Cinclus 20, Pobočka České společnosti ornitologické na Vysočině, Jihlava: 69–114. – KODET, V., 2009: Indikátory biodiverzity ptáků Vysočiny. Doktorská disertační práce, Fakulta životního prostředí ČZU, Praha: 1–114. – MRLÍK, V., et RŮŽIČKA, T., 2012: Mapování výskytu čejky chocholáté v oblasti Náměštských rybníků. Závěrečná zpráva projektu z programu Ochrana biodiverzity 2012, ZO ČSOP 62/89 Náměštské rybníky, Náměšť nad Oslavou & Brno: 30p. – MRLÍK, V., KODET, V., KUNSTMÜLLER, I., et HOBZA, P., 2011: Ornitologický průzkum navrhované přírodní památky Ptáčovské rybníky, okres Třebíč, kraj Vysočina. Expertiza pro přípravu plánu péče pro navrhovanou přírodní památku Ptáčovské rybníky. Náměšť nad Oslavou a Jihlava: 39 p.